

ТЕРГЕУШІНІҢ СОТ БАҚЫЛАУЫМЕН ІС ЖҮРГІЗУ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тасыбек М., 6В04201 «Құқықтану» білім беру бағдарламасының 3 курс ЮҚ-314 топ
білімгері

Ғылыми жетекші: Нұрбек Д. Т., оқытушы дәріскер
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: rufat.dana@mail.ru

Бұл мақалада тергеушінің сот бақылауымен іс жүргізу, қылмыстық - процестік мәжбүрлеу шаралары және оны қолдану мүмкіндігінің мәселелері қарастырылған. Сондай-ақ тергеушінің іс жүргізуіне қатысты ҚР Конституцияның негізгі ережелері мен қылмыстық-процестік кодексіндегі баптарға талдау жасалынған.

Тірек сөздер: тергеу, тергеуші, іс жүргізу, күзетпен ұстау, қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шаралары.

В данной статье рассматриваются вопросы процессуального, Уголовно - процессуального принуждения под судебным контролем следователя и возможности его применения. Также проведен анализ основных положений Конституции и статей Уголовно-процессуального кодекса РК, касающихся производства следователем.

Ключевые слова: расследование, следователь, делопроизводство, содержание под стражей, меры уголовно-процессуального принуждения.

This article discusses the issues of procedural, criminal procedural coercion under the judicial control of the investigator and the possibility of its application. The analysis of the main provisions of the Constitution and articles of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan concerning the investigator's proceedings was also carried out.

Key words: investigation, investigator, office management, detention in custody, measures of Criminal Procedural coercion.

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің нысандары мен әдістерін жетілдіру қылмыстық істерді тергеу сапасын жақсарту үшін пайдалы деп санайтын шет елдердің қылмыстық қудалау органдарын, қылмыстық іс жүргізу регламенттеу тәжірибесіне назар аударуға мәжбүр етеді. Атап айтқанда, бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының талаптарын негізге ала отырып, сөзсіз реформалауға ұшырайтын қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларына қатысты, бұл біздің қоғамымыз бен мемлекетіміздің қазіргі даму деңгейіне заңды түрде ықпал етеді.

Қылмыстық - процестік мәжбүрлеу шараларын зерттеу отандық заң ғылымында бұрыннан келе жатқан дәстүрге ие. Бұл салада А. Н.Ахпанов, И.М.Гуткин, А. П. Гуляев, Ю.Д. Лившица және басқалары сияқты отандық және шетелдік процессуалист ғалымдардың жұмыстары өзекті болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізудегі мәжбүрлеу - бұл мемлекеттік мәжбүрлеу түрлерінің бірі. Қылмыстарды ашуды, тергеуді және қылмыстық істерді сотта қарауды қамтамасыз ете отырып, құқықтық реттеудің бұл әдісі қазіргі уақытта құқық қолдану практикасының, сондай-ақ дамыған шет мемлекеттердің өткен тәжірибесін тарта отырып, жаңа, дәстүрлі емес ұстанымдардан егжей-тегжейлі әзірлеуді қажет етеді.

Бұл ретте халықаралық-құқықтық актілердің талаптарына негізделіп, қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шаралары институтын оны қолдану тетігі адам құқықтарының бұзылуын болдырмайтындай және сонымен бірге жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ететіндей етіп қайта қарау қажет.

Қазақстан Республикасының Конституциясы құқықтық базаны құрады, онда процестік мәжбүрлеу шаралары институтын әзірлеу жүргізіледі (13, 14, 16-баптар) [1].

Процестік мәжбүрлеу шараларын қолданудың қолданыстағы рәсімінен Конституциямен көзделген, сотқа дейінгі тергеп - тексеру сатысында заңдылығы мен күзетпен ұстаудың мерзімін ұзартудың заңдылығы мен негізділігін сот арқылы қарау институты белсенді түрде 1998 жылдан бастап жұмыс істеді. Осы институттың жұмысы барысында мұқият зерттеуді қажет ететін бірқатар мәселелер пайда болды.

Мемлекеттік мәжбүрлеудің құқықтық реттеудің басқа, адамгершілік әдістерімен оңтайлы үйлесімін қарау қазіргі уақытта бұрынғыдан да өзекті болып табылады.

Сот төрелігінің мақсаттарына жету үшін мемлекеттік биліктің күшін пайдалану мүмкіндігі қылмыстық процестің негіздерінің бірі болып табылады. Мәжбүрлеумен қамтамасыз етілмеген қылмыстық процестік заңы мүлдем тиімсіз болып және жүзеге асыру қабілетін жоғалтар еді. Қылмыстық процестік заңын әзірлеу кезінде кез келген биліктің (өкілді, атқарушы немесе сот) мәжбүрлеп ықпал ету саласын барынша тарылтуға ұмтылысы ауыр әлеуметтік салдарға әкелуі мүмкін. Осылайша, мәжбүрлеуді қылмыстық процестен алып тастау міндетті емес, мәжбүрлеу шараларының әлеуметтік негізделген және оңтайлы жүйесін жасау болып табылады.

Біздің ойымызша, қолданыстағы қылмыстық - процестік заңға, Конституцияның ережелерін негізге ала отырып, құқықтық ұйғарымдардың қазіргі заманғы және сенімді жүйесін білдіретін процестік мәжбүрлеуге қатысты нормалар енгізілуі тиіс.

Қылмыстық - процестік кодексі сотқа дейінгі тергеп - тексеру сатысында заңдылықты нығайтуға ықпал ететін белсенді жұмыс істейтін құқықтық институт болып табылатын күзетпен ұстаудың заңдылығы мен негізділігін немесе күзетпен ұстау мерзімін ұзартуды сот тексеруін регламенттейді.

Тергеушілер белгіленген мерзімде сотқа шағым бойынша қылмыстық іс материалдарын жібереді. Осы материалдарды қарау бойынша сот істің барлық мән-жайларын, тағылған айыптың ауырлығы мен шағым берушінің жеке басын ескеретін қаулы шығарады, бұл күзетпен ұстаудан негізсіз босатуға жол бермейді.

Алайда, бұл шаралар жеткіліксіз, біздің ойымызша, бұл нормаларды қайта қарау қылмыстық - процестік ғылымының осы бағыттағы маңызды міндеті болып табылады, мұнда бұл мәселені тиімді шешу мүмкіндігі бар [2, 37-39].

Жеке адамның конституциялық құқықтарына нұқсан келтіретін процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану сот билігінің ғана шешімі бойынша жүргізілуге тиіс, бұл тергеушіге процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану, оның ішінде кепіл, тінту және басқалар мәселелерін жедел шешуге мүмкіндік береді. Бұл ретте тергеушінің жеке адамның конституциялық құқықтарын бұзатын процестік мәжбүрлеу шараларын қолдануына кейіннен жариялы сот бақылауын көздеу қажет.

Сотқа алдын ала тергеп-тексеру сатысында процестік мәжбүрлеу шараларын қолдануға қатысты мәселелерді шешуді жүктей отырып, сотқа прокуратура жүзеге асыратын тергеу мен анықтауға жаппай бақылау жасаудың өзіне тән емес міндеттерін жүктемей, Конституциялық шеңбермен шектелу қажет. Сот шешімі бойынша: бұлтартпау шарасы ретінде тұрғын үйге тінту, пошта-телеграф мекемесінде хат-хабарды күзетпен ұстау, келіссөздерді тыңдау, сараптама жүргізу үшін немесе медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану бойынша іс жүргізу тәртібімен психиатриялық емдеу мекемесіне орналастыру жүргізілуге тиіс. Процессуалдық күзетпен ұстаудың басқа шараларына қатысты бұрынғы қолдану тәртібі сақталуға тиіс: тергеушінің қаулысы бойынша, қажет болған жағдайларда тергеу судьясының санкциясымен.

Соттың процессуалдық күзетпен ұстау шарасын қолдану туралы шешімінің оңайлатылған тәртібін қарастыру қажет. Көрсетілген шешім туралы тергеуші прокуратураға жүгінбей судьяға тікелей жүгіне алуы керек, өйткені көптеген инстанциялар бюрократияны тудырады және шешім үшін жауапкершілікті бірнеше лауазымды адамдар арасында бөледі,

бұл алдын ала тергеу принциптеріне түбегейлі қайшы келеді. Біздің ойымызша, судьяның жабық сот отырысында тергеуші күзетпен ұстау туралы қаулы мен тиісті материалдарды сотқа ұсынған сәттен бастап 24 сағатқа дейінгі мерзімде айыпталушыны алдын ала күзетпен қамауға алу туралы мәселені қарауы қолайлы. Егер адам күдікті ретінде ұсталса, онда осы адамды күзетпен қамауға алу туралы мәселені шешу үшін материалдар сотқа ұстап алу мерзімі аяқталғанға дейін түсуге тиіс әрі қарай адам судьяның шешімін күтуге тиіс. Процестік мәжбүрлеудің осы шараларын қолдану туралы шешімді материалдар келіп түскен кезден бастап 24 сағатқа дейінгі мерзімде судья жеке-дара қарауы мүмкін. Тергеушінің қаулысы бойынша кейіннен сотқа хабарлай отырып, тінту жүргізу және келіссөздерді шұғыл түрде тыңдау мүмкіндігін көздеу қажет.

Қылмыстық - процестік мәжбүрлеу оның құрамы мен құқықтық қатынастарға әсер ету әдістері біркелкі емес. Қазіргі уақытта қылмыстық процестік мәжбүрлеу шаралары қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастарына қатысушыларға құқықтық мәжбүрлеп әсер етудің бір түрі ғана екендігі жалпыға бірдей танылған. Процестік мәжбүрлеу шараларының өзіндік ерекшелігі-оларды қолданудың негізі ереже ретінде сот ісін жүргізуге қатысушы тарапынан процессуалдық бұзушылық емес, бірақ осы шараларды қолдана отырып, алдын-ала тергеу міндеттерін шешу қажеттілігі болып табылады [3, 285].

Әрбір тергеу әрекеті мәжбүрлеу күшімен қамтамасыз етілетініне күмән жоқ, бірақ әртүрлі тергеу әрекеттерін жүргізудегі мәжбүрлеу дәрежесі бірдей емес. Сондықтан қылмыстық процесс теориясында тергеу әрекеттерінің арнайы тобын – процестік мәжбүрлеу шараларын бөлу өте орынды, олар басқалардан ерекше мәжбүрлеу күшімен сапалы түрде ерекшеленеді. Осы тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде мәжбүрлеу олар бағытталған мақсатқа жетуге кепілдік береді. Біздің ойымызша, осы немесе басқа тергеу әрекетін процестік мәжбүрлеу шараларының қатарына жатқызуға мүмкіндік беретін негізгі критерий екі жақты сипатқа ие:

1) заңды әдістермен күштеп орындау мүмкіндігі;

2) бұл ретте туындайтын құқықтық шектеулердің маңыздылығы. Процестік шараларды қолдану негіздерін егжей-тегжейлі зерттеу мәжбүрлеу, олар дәлелдемелер алу құралы деп тұжырым жасауға болады және олар өздері процестік емес ақпарат көздерінен алынған ақпаратқа негізделуі мүмкін. Тергеушінің іс үшін маңызы бар жағдайлардың болуы туралы болжамдарына байланысты процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану заңды болып табылады, бірақ бұл болжамдар сенімді дәлелдерге негізделуі керек.

Ерекше жағдайлар тергеушінің болашақта пайда болуы мүмкін жағдайлар туралы болжамдары негізінде қолданылатын алдын алу шаралары.

ҚПК-не сәйкес бұлтартпау шаралары алдын алу шаралары болып табылады, ал оларды қолдану негіздері болжамдық сипатта болады. Шындығында не бар екендігі туралы емес, тек не болуы мүмкін, не болмауы мүмкін екендігі туралы болжам жасау қажеттілігі бұлтартпау шарасын таңдау кезінде айтарлықтай қиындық тудырады.

Мәселе ҚПК-нің 139-бабының тұжырымдамасында бұлтартпау шараларын қолданудың негіздері мен мақсаттарының қоспасы болғандығымен байланысты. Осы бапта аталған жағдайлардың алдын-алу шараларын қолдану мақсаты ретінде болуы сөзсіз. Алайда, алдын-алу шараларын қолданудың негізі ретінде дәл осындай жағдайларды ұсыну күмәнді болып көрінеді, өйткені тергеушіден әлі болмаған жағдай туралы фактілермен негізделген нақты болжамдарды талап етеді. Бұл мән-жайларды алдын-алу шараларын қолданудың мақсаты ретінде ұсыну дұрыс болар еді, және оларды қолданудың негізі заңдылықты бұзу және құқықтық норманы әр түрлі түсіндіру үшін топырақ жасамау үшін оларды нақты көрсете отырып, басқаша әзірлеу және тұжырымдау болып табылады.

Тәжірибе бұлтартпау шарасын қолдану негіздерінің құрылымына, әсіресе қамауға алуға қатысты, айыпталушыны қылмыс жасағаны үшін әшкерелейтін немесе адамға қылмыс жасады деп күдіктенуге мүмкіндік беретін дәлелдер міндетті түрде қосылатындығынан туындайды. Егер айыптаудың дәлелденуі немесе күдіктің негізділігі

қамауға алу кезінде маңызды фактор ретінде ескерілмесе, негізсіз күзетпен ұстау жағдайлары тым жиі кездеседі. Тергеуші айыпталушыны немесе күдіктіні күзетпен ұстауға санкция алу үшін жүгінген кезде прокурор, ең алдымен, бұл адамның қылмыс жасағаны туралы дәлелдердің бар-жоғын анықтайды. Көбінесе прокурор күзетпен ұстауға санкция беруден бас тартады, өйткені ол қылмысқа қатысуды растайтын дәлелдердің жеткіліксіздігі туралы қорытындыға келеді.

Заңда тағылған айыптың ауырлығы мен бұл ретте таңдалатын бұлтартпау шарасы арасындағы формальды тәуелділікті белгілеу қажет. Айыптаудың ауырлығы, ол ұсынылған қылмыстық-құқықтық норманың санкциясының мөлшерімен анықталуы керек.

Тергеуші мен сотты бұлтартпау шарасын таңдау кезінде қатаң шеңбермен шектей отырып, заң олардың озбырлығына кедергі келтіреді, айыпталушының іс-әрекетіне байланысты әділ бұлтартпау шарасы құқығына кепілдік береді. Сонымен бірге, бұл жағдайда алдын-алу шараларын қолдану негіздері айқын болады, бұл алдын-алу шараларын қолданудың практикалық тәсілінің біркелкілігіне әкеледі, бұл заңдылықтың кепілі болып табылады. Бұл сонымен қатар қазіргі кездегі сияқты қамауға алу мен ешқайда кетпеу туралы жазылымды ғана емес, барлық алдын-алу шараларын белсенді түрде жүргізуге мүмкіндік береді [4, 46].

Статистикалық деректер бойынша ҚПК-нің 104-бабы тәртібінде сотқа берілген шағымдардың саны, сондай-ақ осы шағымдарды тексеру нәтижесінде сот күзетпен ұстаудан босатқандардың саны ай сайын ұдайы өсіп келе жатқанын айқын көрсетіп отыр. Қазіргі уақытта күзетпен ұстауға алынған адамның әрбір бесінші шағымы қанағаттандырылуда.

Жеке адамның бостандығы мен қол сұғылмаушылығын шектейтін заң бұзушылықтарды тез және жедел жою үшін заңсыз, негізсіз күзетпен ұстауға, күзетпен ұстау мерзімін ұзартуға шағымдарды қарауға және қарауға дайындаудың қысқартылған мерзімі белгіленген. Егер шағым сотқа берілсе, онда судья істі қылмыстық қудалау органынан талап етеді. Тергеуші, анықтау жүргізетін адам судьяның сұрау салуын алғаннан кейін істі 24 сағат ішінде сотқа беруге міндетті.

Бұл жағдайды қысқа мерзімде қарау қиын: сотқа жіберілген қылмыстық істі рәсімдеу қажет. Егер іс топтық, көп эпизодты болса, материалдарды дайындауға көп уақыт кетеді. Материалдарды өзге елді мекендегі сотқа жеткізуде қиындықтар болуы мүмкін. Сонымен қатар, шағым бойынша материалдарды дайындаудың қысқартылған мерзімі осы тергеушінің іс жүргізуіндегі қылмыстық істер бойынша жоспарланған жұмысты бұзады [5, 158].

Күзетпен ұстау шағым жасаудың немесе күзетпен ұстау мерзімін ұзартудың шектеусіз мерзімі практикада процестік және ұйымдастырушылық сипаттағы қиындықтарды тудырады. Айыпталушыға тиісті хабарлама тапсырылған кезден бастап 7-10 тәулік ішінде күзетпен ұстауға шағымдану немесе күзетпен ұстау мерзімін ұзарту мерзімін белгілеу:

біріншіден, айыпталушы мен оның қорғаушысына олардың жағдайын бағалау және шағым беру үшін жеткілікті уақыт беріледі;

екіншіден, сотқа сотқа дейінгі тергеп-тексеру тергеу органдары жіберген заң бұзушылықтарды тез және тез жоюға мүмкіндік берер еді;

үшіншіден, сот шағымды қабылдамаған жағдайда тергеушіге өз әрекеттерінің дұрыстығына сенімділік пен таңдалған бұлтартпау шарасының тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Заңсыз, негізсіз күзетпен ұстау мерзімін ұзарту туралы сотқа берілген шағымдардың уәждері мен мазмұны әртүрлі. Шағымдардың көпшілігінде шағымданушы бұлтартпау шарасын қолдануды заңсыз және негізсіз деп санайтын бірнеше түрлі себептер бар. Күзетпен ұстаудың заңсыздығына, негізсіздігіне нұсқаулары жоқ шағымдар, мәні бойынша, ҚПК-нің 107-бабына сәйкес прокурор, тергеуші немесе анықтауды жүргізуші адам шеше алатын бұлтартпау шарасын өзгерту туралы өтініштер болып табылады. Алайда, қазіргі уақытта мұндай шағымдар сотқа жіберіліп, ҚПК-нің 108-бабы бойынша қаралған барлық

істердің көп бөлігін құрайды, оны дұрыс деп тануға болмайды. Процессуалдық құжат бола отырып, шағым мұндай құжатқа қойылатын ең аз талаптарға сәйкес келуі керек: одан шағым беруші бұлтартпау шарасын қолдануды заңсыз және негізсіз деп санайтыны және оның ұстанымын не негіздейтіні анық болуы керек.

Біздің ойымызша, сот отырысында күзетпен ұстау бұлтартпау шарасы ретінде қолданудың заңдылығы мен негізділігін сөзсіз дәлелдеу үшін тергеушіге сотқа жіберілген материалдардың құрамы мен көлемін мұқият анықтау құқығын берген дұрыс. Материалдар сотқа көшірмелерде ұсынылсын. Қажет болған жағдайда, егер олар айыпталушының жасалған қылмысқа қатысуын растаса, куәлардан жауап алу хаттамалары, сараптама қорытындылары және қылмыстық істегі басқа да құжаттар көшірмелерде сотқа жіберілуі мүмкін.

Сонымен бірге, тергеуші іс материалдарымен бірге сотқа жіберілген жазбаша түсініктемеде дәлелдемелерді тізімдей алады, бұл ретте қандай да бір іс жүргізу құжатын неге ұсыну мүмкін еместігін көрсетеді.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру құпиясын сақтау қылмыстың тез және толық ашылуын қамтамасыз етудің шарты болып табылады. Тергеуші алған мәліметтерді мерзімінен бұрын жариялау бұл мәселені шешуге елеулі кедергілер тудыруы мүмкін.

Қалай болғанда да, күзетпен ұстаудың негізділігі туралы дәлелдемелерді зерттеу мен бағалау мен айыптау негізделген дәлелдемелерге қатысты бірдей әрекеттер арасында кедергі жасау мүмкін емес. Адамға тағылған айыптың негізсіз, негізсіз болып, және тиісінше тұтқындаудың өзі де негізсіз болатын нақты деректердің ең аз мөлшері міндетті түрде сот тексерісі процесінде жан-жақты зерттелуі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Патсаев У. Предварительное следствие в Республике Казахстан: проблемы и возможные пути повышения роли следователя. Алматы. 2010. 37-39 бб.
3. Дубинский А.Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования. –М., Наука.– 1998. 285 с.
4. Руководство для свидетелей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. М., 1998. 46 с.
5. Толеубекова Б.Х., Капсалямов К.Ж., Шнарбеков Б.К., Бекишев Д.К. Уголовно-процессуальное право РК (часть Особенная). Досудебные стадии. Алматы, 2002. 158 с.

ӘОЖ 81

<https://doi.org/10.53355/17106-0974-9318-g>

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРІ

Тлеуханова М. Қ.

«Шетел тілдері және аударма ісі» мамандығының ШТҚ 232 топ студенті

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

E-mail: Meruert469978@mail.ru

Негізгі әдістемелік инновациялар шет тілін оқытудың интерактивті әдістерін қолдануымен байланысты. Коммуникативті тәсілден оның алуан түріне-интерактивті тәсілге ауысудың бұл тенденциясын мұғалімдер сабақтарында тиімді пайдаланып, дәстүрлі әдіс бойынша өткізеді. Бастауыш мектепте пәннің интерактивті әдістерді қолдану, шет тіліндегі оқу процесі болып табылады, ал оқу объектісі шет тілін оқытудың интерактивті әдістері болып табылады. Интерактивті әдістерді қолдану сабақтың